

Industrirationalisering och företagshälsovård

Det framtida samhällets allmänna sociala struktur

Av professor Torgny T Segerstedt, Uppsala

Inledning

Rationalisering innebär, ur människans synpunkt, att hennes arbetskraft ersättes med teknisk energi. Det är i och för sig en lycklig utveckling, ty den frigör mänsklig energi för en mer kvalificerad produktion och konsumtion. Vår civilisation har därigenom blivit den första som kan utveckla ett kuturliv utan att förutsätta slavar, som utför det tunga arbetet. Det tunga arbetet utföres istället av maskiner och instrument, som den tekniska och naturvetenskapliga forskningen satt i våra händer. Rationalisering innebär därför även ökade krav på den enskilde i fråga om kunskaper och utbildning. Utvecklingen har under industrialismens utveckling gått från att några få moment var mekaniserade till att hela processen blivit det — mer eller mindre — och det har ökat anspråken på tekniskt kunnande.

De tre grundfunktionerna och samhällsutvecklingen

Jag skall försöka sätta in denna utveckling i ett större sociologiskt sammanhang. I alla samhällen kan vi iakttaga tre grundfunktioner, nämligen (1) reproduktionsfunktionen, (2) socialiseringsfunktionen (uppföstran och utbildning) samt (3) produktionen av nyttigheter, såsom framställandet av kläder, föda och skydd mot köld och värme. *Reproduktionen* innebär att i samhällen måste nya medlemmar rekryteras. Antingen födas de in i gemenskapen eller också värvas de på annat sätt. Men dessa nya medlemmar måste tillägna sig samhällets eller gruppens vanor och värderingar, dvs.

de måste *socialiseras* så att de lever i samma symbolmiljö som gruppens övriga medlemmar. Slutligen måste man *producera* de nyttigheter, som utgör en förutsättning för gruppmedlemmarnas existens.

I ett agrat samhälle fullgöras dessa tre funktioner inom en och samma grupp, familjen. Industrirationaliseringen medförde att produktionsfunktionen flyttade ut från familjen till en särskild gruppbildning. Den fortsatta rationaliseringen har medfört att även en allt större del av socialiseringsfunktionen framför allt då utbildningen, lämnat familjen för att i stället omhändertagas av särskilda gruppbildningar såsom skola, universitet och andra utbildningsinstitutioner. Familjen i städerna får därför, jämfört med bondefamiljen, allt mindre uppgifter, ju längre rationaliseringen fortskrider. Det är märkbart både i fråga om socialisering och i fråga om produktion av nyttigheter. Familjens betydelse minskar ytterligare därigenom att i industrirationaliseringens spår följer ökad rörlighet, människor flyttar från sina ursprungliga bostadsorter och har av det skälet mindre möjligheter att ta hand om familjens sjuka och gamla. På grund av industrirationaliseringen får vi en befolkningskoncentration till vissa regioner, men det innebär även att andra regioner tömmas på människor i de produktiva åldrarna.

Rationalisering och utbildning

Ett drag i utvecklingen som starkt fångar uppmärksamheten är det växande utbildningsbehovet. Till en del är denna önskan efter utbildning en

direkt följd av rationaliseringar. Den väldiga utbildningsvåg, som rusar fram mot våra utbildningsinstitutioner, vållar bekymmer inte minst därför att den är så inriktad på teoretiska yrken. Allt för få, säger man, ägnar sig åt de praktiska linjerna. Generaldirektör Hans Löwbeer i Skolöverstyrelsen har i ett uttalande framfört bekymmer i dessa frågor och ifrågasatt om man inte bör avskaffa linjevalet på högstadiet. Valet av teoretiska linjer beror givetvis därpå, att man inte med säkerhet kan förutsäga vilka yrken, som kommer att överleva rationaliseringen. Vi vet, att yrkesfloran är stadd i en lika snabb förändring som naturens flora och fauna. Det är inte bara blåsippor, pilgrimsfalkar och björnar som försvinner här i landet utan även bönder, hantverkare och okvalificerad kontorspersonal. Men snart blir även direktörer för små och medelstora industriföretag lika sällsynta som havsörnarna vid våra kuster. Det är därför inte att undra på om föräldrar och barn söker sig till utbildningsvägar, som ger den största möjliga valfriheten i framtiden. Man vill lägga en så bred grund som möjligt, därför att man måste komma ihåg att de ungdomar som nu går i våra skolor och ligger vid våra universitet skall vara yrkesverksamma en lång bit in på nästa sekel.

Rationaliseringen ställer stora krav på människors intellektuella kapacitet. Man måste klara den alltmer krävande utbildningen och man måste ha en psykisk konstitution, som gör, att man kan uthärda det moderna arbetet. Detta blir i ökad takt ett slags servicearbete i den bemärkelsen att man måste passa en maskin som kanske i 99 dagar av 100 fungerar perfekt, men som på den hundra dagen kräver en sakkunnig översyn. Ett arbete som därtill ofta kommer att vara ett ensamt arbete utan många mänskliga kontakter, men samtidigt ansvarsfullt, eftersom ett enda felgrepp kan stå både företag och allmänhet dyrt.

Denna blandning av enformighet och ansvar kommer säkerligen att öka pressen på människor och därigenom också behovet av industriläkare. Rationaliseringen innebär således ökat psykiskt och fysiskt tryck på människan. Den pressen lindras av den ökade fritiden, med dess möjligheter

till rekreation, förströelse och personlighetsutveckling. Vi kan utgå från att fritiden kommer att öka, men vi måste samtidigt komma ihåg att utbildningskravet också är ett krav på vidareutbildning, efterutbildning och omskolning. Ingen människa kan i rationaliseringens samhälle slå sig till ro i den föreställningen att nu kan och vet han nog för att under sin livstid klara ett jobb. Utbildningen kommer av det skälet att till någon del beskära vår fritid och det kommer att gälla alla yrken.

Rationalisering och fritid

Den fritid, som rationaliseringen ger oss, blir ett problem även ur investeringssynpunkt, något som vi upplever starkt just nu. Schematiskt kan det uttryckas så här: vetenskap och teknik ställer nya redskap till vårt förfogande. De frigör mänsklig arbetskraft, framför allt från tungt arbete och ger längre fritid. Men vetenskap och teknik fordrar å sin sida längre utbildning och den utvecklingen påverkar familjen och dess funktion och koncentrerar bebyggelse kring vissa orter och företag. Detta åter kräver investeringar för produktion, för utbildning för vård av olika slag, investeringar som delvis måste göras för att möta de vårdkrav som forskningen reser, inte minst forskning inom de medicinska ämnena. Till en del ökar alltså vårdbehovet av forskningens framsteg. Men det finns även andra faktorer i utvecklingen som påverkar dessa behov, behov som man föga tänker på vid samhällsplanerandet: Jordbruksministern har nyligen påpekat att 10.000 jordbruksenheter kommer att läggas ner varje år under den kommande tioårsperioden. Det innebär att man skapar ett stort antal vårdfall, ty de som flyttar från de nedlagda jordbruken lämnar ofta efter sig den äldre generationen, vilken så småningom blir ett stort vårdproblem för det allmänna.

Rationalisering och investering

Rationaliseringen förutsätter investeringar i den direkta produktionen, i distributionsapparaten, i stadsbyggandet. Men vidare fordrar den investeringar i utbildningsanstalter och forskningsinstitu-

tioner. Och slutligen har vi nu pekat på de stora investeringsbehov, som människovården kräver. Givetvis kräver alla dessa investeringar i sin tur igen mycken arbetskraft. Vi lider av arbetskraftsbrist lika väl som av kapitalbrist. Statsmakterna anser inte att vi kan möta alla dessa krav och finansministern har sagt att vi måste bromsa upp utbyggnadstakten. När vi skall göra det, så innebär detta att vi får färre skolor, sjukhusbyggnader, universitetsinstitutioner än beräknat, dvs. att en hel del reformprogram inte kan genomföras. Det medför att den utbildningssökande ungdomen måste avvisas eller att den får en utbildning som den inte önskar och som kanske samhället inte heller har särskilt stor nytta av. Det har i sin tur igen till följd att samhället inte får den kvalificerade arbetskraft, som man vid rationaliseringen räknade med. Det måste givetvis påverka rationaliseringstakten.

Samtidigt som vi inser detta och försöker komma tillrätta med dessa svårigheter, möter vi kravet på ökad fritid. Vi måste försöka förstå paradoxen, att vi inte får använda våra undervisningslokaler och sjukhus rationellt. Man genomför femdagarsvecka vid skolor och universitet, vilket har den cyniska följderna att ungdomen får en extra dag att utifrån betrakta tomma laboratorier och lektionssalar, salar från vilka de, på grund av platsbrist, utestängts. Vi måste, tycker jag söka finna en lösning på denna fråga.

I den mycket välredigerade tidningen Skogsindustriarbetaren läste jag den 30/4 1965 en artikel som hette "Ond cirkel", där man konstaterade att den förlängda semestern och de lediga lördagarna skapar problem inte bara inom den tunga industrien med dess dyra maskinpark, utan även inom serviceyrkena. Som exempel nämnde man bankernas lördagsstängning, något som blivit speciellt besvärande när alltflera har checklön. Vill man ha utbyte av sin fritid, så kräver det olika slag av serviceinrättningar såsom kommunikationsmedel, butiker, semesterinrättningar och att dessa inrättningar har personal som står de fritidsfirande till tjänst under lediga lördagar, under semestertid och på helgdagar.

Rationalisering och arbetskraft

Det är möjligt att industrien, genom rationaliseringar, kan anpassa sig till den kortare arbetstiden, men denna rationalisering förutsätter skolor, universitet och i någon mån vårdanstalter och dessas utbyggnad försinkas bl. a. på grund av önskan om längre fritid. Skolor och universitet skulle dock kunna klara krisen genom kontinuerlig drift, om vi hade tillräckligt med personal. Men vi har andra samhällsaktiviteter, som erbjuder större svårigheter och där vi möter den egendomligheten att om man, genom större ansträngningar, klarar investeringarna, så kommer ändå lokalerna att, på grund av personalbrist, stå oanvända. Handelstidningen omtalar t.ex. i våras (1965) att personalbristen gör att 200 vårdplatser vid Vasa sjukhus i Göteborg permanent står oanvända. Samtidigt utarbetar sjukvårdsstyrelsen planer på fyra nya sjukhus för långtidssjuka med sammanlagt 600 platser. Man måste, om jag räknar rätt, i framtiden finna personal för 800 platser. Därtill kommer ytterligare personalbehov om arbetstiden förkortas än mera. Till en del kan man, genom rationaliseringar, möta detta nya personalbehov, men bara till en del. Människovård kan inte mekaniseras på samma sätt som pappersfabrikationen. Gamla och sjuka måste få vård av människor och brister i den vården blir stressskapande både för de gamla och sjuka och för deras anhöriga, dvs. för människor i de produktiva åldrarna. För en del, framför allt för kvinnor, kommer de bristande vårdresurserna att ha den följderna, att de får avstå från yrkesverksamhet, vilket i sin tur igen innebär att samhället berövas kvalificerad arbetskraft. Vi vet att det inte är roligt att bli gammal i Välfärds-Sverige. Vårens TV-program 1965 gav oss belägg för det.

I verkligheten måste det bli så, att vi antingen lämnar de sjuka och gamla mer eller mindre åt deras öde eller också att vi själva får ta hand om dem under vår fritid. Vår fritid får vi ägna åt människovård, men människovården kräver även den utbildning och kunskaper och jag ser samma konsekvenser av vårt ökade välbstånd som generaldirektören Bertil Olsson i en artikel i Ekono-

misk Revy, nämligen att vi får utbilda oss till två yrken. Detta är en märklig konsekvens av vårt krav på fritid och man kan väl fråga om det är så helt rationellt.

I det produktiva yrket kan vi då få vara med om en allt kortare arbetstid en förkortning av arbetsdagen som har sin grund i av genom vetenskapliga och tekniska framsteg skapade rationaliseringsmöjligheter. Redan nu har vi ansatser till en sådan utveckling inom utbildningsväsendet: alla krafter mobiliseras för att få fram lärare. Skillnaden skulle bli den att vi i framtiden målmedvetet skulle utbilda folk för två yrken.

Våra rationaliseringar och u-länderna

De framtidsvyer jag skisserat bygger på en helt orimlig förutsättning, nämligen att vår sociala struktur utvecklas i isolering från världen omkring oss. Vi vet att det inte kan bli så. Rationaliseringarna och de investeringar dessa förutsätter bygger i sin tur på tanken om en stormarknad, en världsmarknad, något som jag antar att industrierna här i Västerås känner väl till. Men det innebär att både produktion och utbildning måste ta hänsyn till stormarknaden och såtillvida även blir beroende av den omgivande världen. Vi vet, inte minst genom Gunnar Myrdals energiska uttalanden, att klyftan mellan rika och fattiga länder ökar. I de rika länderna blir man allt rikare, med alla de följdverkningar detta nu har, i utvecklingsländerna åter blir fattigdomen och svält, till stor del på grund av folkökningen, alltmer påträngande. U-ländernas standard har snarare sänkts än höjts under det senaste årtiondet, dvs. under samma period som vi uppnått ett tidigare helt okänt välstånd. För U-ländernas vidkommande tycks en katastrofteori verkligen gälla. Men denna utveckling innebär även att de nya länderna blir dåliga kunder för de västerländska industriländerna; ju fattigare de blir, desto mindre kan de köpa.

Jag tror att det är ganska nyttigt att dra paralleller mellan den internationella utvecklingen och vår egen inre socialhistoria. Vi har inom Sveriges gränser fått uppleva hur klyftan mellan fattiga och rika folkgrupper minskat, framförallt genom

de fattiga folkgruppernas organisationer. Jag kan inte tänka mig annat än att vi kommer att uppleva samma process på det internationella planet, dvs. att de rika länderna på ett eller annat sätt kommer att tvingas att dela med sig av sitt överflöd till de fattiga nationerna. Vi får därför ställa in oss på att ge av våra inkomster till de fattiga länderna, dvs. industrien får bereda sig på att producera med en annan vinst i U-länderna än hemma. Kanske får vi även tänka oss som något normalt att företag, efter det att vi byggt upp dem och utbildat folk att sköta dem, nationaliseras. Det är naturligtvis risker, som industrien inte själv kan ta på sig, utan ansvaret för sådana företag måste ytterst falla på samhället, vilket är det samma som att säga att vi alla får stå den risken. Vi får alla arbeta för U-länderna för att undvika en världskatastrof. Här hemma har vi fått lära oss att de rika, genom beskattning, avstått en del av sin rikedom till samhället. Jag kan inte tänka mig annat än att vi kommer att få motsvarande progressiv beskattning även på det internationella området. Det är väl oklart hur det kommer att påverka vår tänkta arbetstidsförkortning, men det troliga är att vi får arbeta viss arbetstid för U-länderna, dvs. att arbetstidsförkortningen bromsas upp i den internationella lojalitetens och rättsordningens namn. Ett krav på ökad arbetstidsförkortning kommer att eka cyniskt i en svältande värld.

Jag skulle även tänka mig att vi kommer att bli tvungna att ta emot ett antal människor utifrån, att vi måste bli ett invandringsland. Ställer vi oss negativa mot utländsk arbetskraft kommer vi snart i den situationen, att vi tvingas att ta emot dem av en internationell organisation. Det är därför bättre att vi själva planlägger invandringen, så att vi får den på sätt som passar oss bäst.

Men det är givet att kraven såsom de ställes både på grund av vårt eget samhälles egen strukturmöjliggörande och på grund av den internationella utvecklingen, kommer att fordra anpassning och därför även stora insatser både från industriläkare, från socialmedicin och från social-psykiatri.